

## OBRAMBENE GRAĐEVINE U KRIŽEVCIMA I NAJBЛИŽOJ OKOLICI

Pretpostavlja se da je stari grad Križevci nastao je u ranom srednjem vijeku na antičkim raskrižju putova koji su spajali dolinu rijeke Save s panonskom ravnicom kroz planinske masive Klanika i Bilogore. Grad se razvio na istočnim obroncima Kalnika u 12. st. oko, kako se pretpostavlja, starohrvatske župske utvrde. Prvi se put spominje 1193. u jednoj ispravi kralja Bele III. Te je godine gubernator Kalan, koji je zamjenjivao hercega Slavonije, po nalogu kralja dodijelio zagrebačkom biskupu Dominiku Kemenic (ili Kamenik) pokraj Kalnika. U ispravi se kao svjedok navodi neki "Ižan kraljev župan Križa" (*Ysanus curialis comes de Kris*). Već i taj prvi spomen govori da se radi o kraljevom zemljištu. U darovnici kralja Andrije II. iz 1207. prvi se put spominje i "križevačka dolina", a u jednoj kasnijoj ispravi istog kralja da granica templarskog posjeda Glogovnica ide do ceste koja vodi u "crisiensis locus". Upravo bi riječ "locus" (mjesto) označavala naselje ispod tvrđave odnosno castruma. Danas je nesumnjivo utvrde-

### FORTIFICATIONS IN KRIŽEVCI AND ITS NEAREST SURROUNDINGS

Križevci is a very old town that used to be the center of the big Križevci County, which was the biggest county in the whole of Slavonia. The first written records about the town date back to the late 12th century, and it became a free market center in the mid 13th century. Many sessions of Croatian parliament were held in this town, and the best known is the so called "bloody parliament session" held in the 14th century when the king's partisans slew viceroy Lacković and his supporters. The significance of Križevci increased significantly when its zone actually became the frontier to the Turkish empire. It is at that time that its fortresses were significantly upgraded. Otherwise, Križevci consisted of two separate towns, which were finally united by the king's decree in the 18th century. Nowadays it would be quite difficult to find remains of fortresses in Križevci. Although there were many fortresses in its vicinity, none of them has been preserved. A separate account is given of two fortresses that used to be the biggest and most impressive of all. The one was located in Gušćerovac and the other in Gradec.

no da se je kastrum Kris nalazio na mjestu križevačkog Donjeg grada.

Već se u imenu Križevaca može uočiti da je pisano u množini i da se odnosi na dva usporedna naselja – Donji grad i Gornji grad.

Kastrum se izravno prvi put spominje 1223. kada je sjedište nove organizacije koja se naziva županijom. Tada je županija kraljevski zemljišni i sudbeni okrug koji provodi izravne

kraljeve naloge. Križevačka se županija razvijala vrlo sporo, sve do 1252., a njezin je razvoj nakratko zaustavljen tatarskom provalom 1240. i teškim porazom ugarsko-hrvatske vojske na rijeci Šajo 1241. Tatari su potom preko zaleđene Drave provalili u Hrvatsku te spalili Čazmu, Zagreb, možda i Križevce, a obližnji im se Kalnik uspješno odupirao. U jesen su 1242. Tatari napustili Hrvatsku i nikad se više nisu vraćali, osim ponekad kao dijelovi turske vojske.

Križevačko se naselje vjerojatno do tatarske provale već bilo dobro razvilo. No sada je kralj Bela IV. nastojao da se izgradi što više utvrda jer je strahovao od njihova povratka. Tako je novi ban Slavonije Stjepan (iz plemena Gut-Keled) imao zadatak dizati nove utvrde. On je 1252. dodijelio Križevcima kraljevski privilegij s kojim postaju slobodnim kraljevskim gradom poput Zagreba, a to je i kralj potvrdio iste godine. Građani su bili oslobođeni vojne obveze (to se nije odnosilo na kraljeve vojnike – jobagione), ali su zauzvrat morali podizati bedeme.

U privilegiju se točno utvrđuju i granice naselja (kaže se "*nuova et libera villa in Crisio*") pa je uočljivo da



Križevačka utvrda na starom nacrtu iz 15. st.

je tako zapravo osnovan Gornji grad koji prije nije postojao. Kako je točno izgledao nije moguće utvrditi, a pretpostavlja se da je bio znatno veći od Donjeg grada. Pokraj njega je uskoro izgrađena posebno utvrđena župna crkva Sv. Križa koja je vrlo značajna u hrvatskoj povijesti. Čini se da tada Donji grad nije bio opasan bedemima.

Poslije neko vrijeme nema spomena o Križevcima ni o njegovim naseljima. No od 14. st. gradište je sjedište županije i mjesto gdje se održavaju sabori Kraljevine Slavonije. Vjerojatno je tome pridonijela njegova dobra zemljopisna i prometna povezanost s Ugarskom i gornjom Hrvatskom te blizina dvaju većih gradskih i crkvenih središta – Čazme i njezina glasovitog kaptola te Zagreba kao biskupskog sjedišta. Prvi je poznati sabor u Križevcima održan je 1324., a sazvaio ga je slavonski ban Nikola, a potom su se sabori održavali gotovo redovito.

S ugledom i bogatstvom proširivala se i Križevačka županija koja od 1350. seže do Našica i obuhvaća Orahovicu. Bila je to najveća slavonska i jedna od najvećih hrvatskih županija. Nije stoga ni čudno što su u Križevcima često boravili hrvatsko-ugarski kraljevi. Znameniti je Ludovik I. Anžuvina u Križevcima bio u nekoliko navrata.

U dinastičkom ratu koji je izbio nakon smrti kralja Ludovika, veliku je ulogu igrala kraljeva udovica Elizabeta iz bosanske banske loze Kotromanića. Na prijestolje je 1387. došao muž njezine kćeri Marije Žigmund (Sigismund) Luksemburški (1368.-1437.).

Žigmund je 1396. pokrenuo križarsku vojsku na Turke. Njegova se vojska sukobila kod Nikopolja (Nikopolisa) u istočnoj Bugarskoj s golemom vojskom turskog sultana Bajazida I. i bila potpuno uništena. Kralj je jedva spasio živu glavu bijegom na lađu.

U međuvremenu je u Hrvatskoj i Ugarskoj buknuo plemićki ustanak. Na čelu je pobune u Hrvatskoj bio bivši hrvatski ban Stjepan Lacković o on je na hrvatsko-ugarsko prijestolje pozvao Ladislava Napuljskog. No ustanike je vrlo zaprepastila vijest da se Žigmund uz pomoć Mlečana spasio i da u Lici okuplja svoje pristaše. Preko glasnika je naredio slavonskom banu Detriku Bebeku da sazove sabor u Križevcima. Istodobno je Stjepanu Lackoviću napisao s kojim mu jamči sigurnost na saboru.

Sabor je počeo 27. veljače 1397. Istog je dana došlo do prepirke i međusobnog optuživanja, a na kraju je sasječen Lacković i tridesetak njegovih pristaša. Bio je to Krvavi sabor križevački, a održan je u crkvi Sv. Križa.



**Crkva Sv. Križa**

Tada je već Donji grad značajno nadrastao susjedni Gornji grad. Od Žigmunda građani Križevaca dobili privilegije kakve su uživali oni u Budi (danas Budimpešti). Određeno je i odmah sprovedeno da se Donji grad okruži bedemima od drvenih balvana i cigle, a da na uglovima budu jake kule. Crkva Sv. Križa ostala je izvan zidina utvrđena kaštelom. Na Gornjem je gradu tada utvrđen i franjevački samostan.

Križevci se u tada mirno razvijaju. No već se tada turska opasnost pri-

bližila Slavoniji i Križevcima, posebno pojačala nakon pada Bosne 1463. Turci su 1474. započeli prvi veliki napad na Slavoniju munjevitim konjaničkim provalama. Tada je jedna postrojba od 8000 konjanika provalila u blizinu Križevaca i u roblje odvela 14.000 ljudi. Ipak nakon što je kralj Matija uspostavio obrambene linije u Jajcu, Srebreniku i na Savi, turske su se provale prorijedile. Križevci uživaju relativan mir sve do 1526. i Mohačke bitke te izbora Habsburgovaca na hrvatsko prijestolje.

Izbio je rat između Ferdinanda kao novoga hrvatskog kralja i Ivana Zapolje, kojega je za kralja proglasio sabor u Dubravi (pokraj Vrbovca). Nakon što je Zapoljin vojskovođa i hrvatski ban Krsto Frankopan poginuo pod zidinama Varaždina, ojačale su pristaše Ferdinanda u Slavoniji. Potom su pristaše i jedne i druge strane u nekoliko navrata zauzimali Križevce te proglašavali svoje banove i vojne zapovjednike. Sukobi su trajali dok obje strane nisu bile potpuno iscrpljene.

Istodobno je velike turska vojska 1529. neuspješno pokušavala zauzeti Beč, a ljutiti je Sulejman II. Veličanstveni to neuspješno pokušavao i 1532. U povratku je turska vojska prošla gornjom Slavonijom i opustošila okolicu Križevaca.

Prestankom rata za hrvatsko-ugarsko prijestolje održan je 1536. Sabor Hrvatske i Slavonije u Križevcima i donio odluku o odlučujućem ratu s Osmanlijama koji će trajati puna dva i pol stoljeća. Zaključeno je da se pokuša Turke izbaciti iz dijelova Slavonije koje su u međuvremenu osvojili. Tako je došlo do bitke kod Gorjana 1537. u kojoj je dobro obučena i dobro naoružana hrvatska vojska pretrpjela težak poraz.

U tim se najtežim prilikama sastao Hrvatski sabor u Križevcima i za banove izabrao Petra Keglevića i Tomu Nadasdyja koji će junački braniti Hrvatsku.

Godine 1542. kralj Ferdinand je za novog bana Hrvatske imenovao mladog Nikolu IV. Šubića Zrinskog. Kada su odmah potom Križevce napale turske čete od 6000 vojnika, Zrinski ih je vještim manevrom suzbio i potjerao. To je učinio i 1552. kod Varaždina kada je skupa s postrojbama Georga Wildensteina nanio težak poraz Ulama-paši, slavnom turkom voškovođi.

Od početka 1553. zapovjednik je Križevaca pukovnik Juraj Lenković i on je znatno ojačao kraljevsku vojnu posadu u gradu. Križevce je sljedeće godine poharala epidemija kuge, a Zrinski i Lenković su čekali u blizini da Turci ne bi zaskočili iscrpljenu obranu. U to je vrijeme za hrvatskog je bana imenovan Petar II. Erdödy. On je na zasjedanju Hrvatskog sabora u Zagrebu predložio da se Križevci počnu pretvarati u suvremenu vojnu utvrdu za koju će novac namaknuti pučanstvo Varaždinske županije, budući da su građani Križevaca previše osiromašili. Tada je bosanski paša Ferhat-beg s vojskom krenuo prema Varaždinu, ali ga je Lenković s mnogo manje vojnika sustigao kod Sv. Helene. U krvavoj bitci poginulo je više od 1000 turskih vojnika, a preostali su pobjegli. Sljedeće je godine u bitci kod Đur-

đevca razbijeno više od 1000 požeških Turaka, a nešto potom je jedna turska četa spalila franjevački samostan u Križevcima, najvjerojatnije i Gornji grad.

Juraj Lenković i Petar Erdödy sastali su se 1562. u Križevcima radi priprema napada na turske položaje, a to je bio prvi put da se je banska i kraljevska vojska odlučila za protunapad. Vojska od 5000 konjanika i pješaka opustošila je i spalila Voćin, Slatinu i Mikleuš, a istodobno Zrinski blizu Drave razbio Arslan-bega Jahjapašića. Iscrpljeni su Turci zatražili primirje koje su obje strane iskoristile za jačanje obrane.

Križevce je 1553. obišlo kraljevsko povjerenstvo te je utvrdilo kako je veći dio obrambenih bedema uništen u borbama i neodržavanjem. Sljedeće je godine obišao Križevce carski inženjer za utvrde Francesco Theobaldi. Prema njegovim prijedlozima, i prijedlozima inženjera Domenica Delalia, počela je gradnja novih suvremenih utvrda sposobnih da izdrže topničku paljbu. Početkom 1565. bosanski sandžak-beg Ferhat-beg Sokolović počeo je podizati novu utvrdu Sopje na Dravi. To je protumačeno izazov i početak novog ratovanja. Jedan je manji turski odred napao

Križevce, ali je potučen kod Gradca. Odmah potom velika je turska vojska pod komandom Mustafe Sokolovića krenula na Križevce, ali je potpuno razbijena kod sela Obreške (između Ivanića i Marče) od bana Petra II. Erdödy. Ta je pobjeda odjeknula je u cijeloj Europi, a Erdödy je dobio počasni naslov grofa i čin generala. Još je važnije što je taj poraz neko vrijeme odvratio Turke od daljnjeg ratovanja.

Na zasjedanju Hrvatskog sabora u Zagrebu 1574. za bana je imenovan zagrebački biskup Juraj Drašković, a za zapovjednika obrane Gašpar Alapić, koji se nekako spasio iz Sigeta 1566. Tada je odlučeno da se križevačka utvrda pojača jakom drvenom palisadom, a na tome je od 1572. radio inženjer Salustio Peruzzi.

U to se vrijeme razmatra nova ratna strategija, a 1579. su formirane tri dobro naoružane kapetanije: križevačka, koprivnička i đurđevačka. Od 1580. Križevci se intenzivno utvrđuju i to s prekidima traje punih deset godina. Glavni je inženjer bio Giuseppe Vintana, a zamijenio ga je Francesco Marmorio. Gradska vrata sazidana su od opeke, a dio utvrda bio je i dalje od zemlje. Najvažnije je poboljšanje bila ugradnja bastiona koji su zamijenili četverouglaste kule, a jarci s vodom prošireni su i produbljeni.

Rat se ponovno razbuktao dolaskom u bosanski pašaluk ratobornog Hasan-paše Predojevića - Došena. On je s 5000 vojnika navalio na gornju Slavoniju, ali je u blizini Križevaca pretrpio poraz. Početkom Dugoga turskog rata (1593. - 1606.) Križevci postaju snažno vojno žarište i mjestom odakle su napadani turski gradovi i sela. Od 1594. je u Varaždinu zapovjednik slavonske granice general Hans Sigismund Herbenstein. On je odmah nakon imenovanja sa 1500 vojnika iz Križevaca opustošio Cernički sandžakat. I 1597. jedna je križevačka postrojba opustošila Slatinu, Orahovicu i Stupčanicu te spalila



Posljednji ostaci križevačkih utvrda

sela Kusonje i Cjepidlake iz kojih su dolazili najgori vlaški zulumčari. Na povratku je oteo Turcima oko 1000 grla krupne stoke te preveo veliki broj Vlaha na kršćansku stranu. Iste su godine banske i kraljevske snage osvojile Slatinu te gotovo 1700 Vlaha dovele u carsku službu. Tad je u velikom požaru izgorjela trećina Križevaca, a izgorjeli su i gradski grudobrani koji su odmah počeli obnavljati. Križevačka posada 1603. uspješno obranila grad pred naletom tatarskih odreda u turskoj vojsci. Završetkom Dugoga turskog rata konačno je 1606. prestala neposredna turska opasnost za Križevce.

Tako je završeno najteže razdoblje u povijesti Križevaca. U to je vrijeme bilo nekoliko velikih požara i nekoliko epidemija kuge, a Turci su u nekoliko navrata pljačkali okolna područja. Turska se granica bila približila na dvadesetak kilometara od grada. Sve je to dovelo do depopulacije i osiromašivanja križevačkog stanovništva koje je čak namjeravalo potpuno napustiti grad. U zadržavanju stanovništva veliku su ulogu imale čvrste utvrde koje su se stalno obnavljale.

Vojna posada u Križevcima velikim je dijelom bila sastavljena od Nijemaca. Upravu je grada bio preuzeo vojni zapovjednik, a zbog uplitanja u gradsku autonomiju dolazilo je do čestih sukoba. Ti će se sukobi vojnog zapovjedništva i Križevčana nastaviti u 17. st. Ali treba reći da je opskrba tvrđave pomogla građanima Gornjeg i Donjeg grada da lakše pre-

žive tursku opasnost.

Stanovništvo je podijeljeno na domaće (hrvatsko) i njemačko, uglavnom vojničko. U grad se vraćaju obrt i trgovina, obnavljaju se ili grade putovi, a povećava se i broj doseljenih plemića. Čak se 1692. u Križevcima ponovo sastaje Hrvatski sabor.

Franjevci su 1626. dobili napušteni samostan reda augustinaca, a nešto je poslije osnovan i pavlinski samostan koji je otvorio četverogodišnju gimnaziju.

Grad međutim nije pošteđen prirodnih katastrofa. U osamdesetim godinama 17. st. Križevce su poharali kuga, požar i glad.

U 18. st. uspon je grada sve očitiji. Raste i stanovništvo, a u Križevcima uz Hrvate i Nijemce žive i Mađari, Austrijanci, Srbi, Židovi i Moravljani. Carica Marija Terezija je nakon mnogih bezuspješnih pokušaja uspjela 16. ožujka 1752. ujediniti Gornji i Donji grad. Sve je razvijenija trgovina, a tjedni se sajmovi održavaju tijekom cijele godine. Krajem stoljeća počinje i razvoj manufakture. Prva je 1786. bila proizvodnja keramike i peći, a potom se razvija i svilarstvo.

Križevačka županija je bila je u 16. st. sjedinjena sa zagrebačkom, a ponovno je osamostaljena 1759. Dvadesetak godina poslije definitivno je ukinuta vojna vlast i komanda se križevačke pukovnije preselila u Bjelovar. Grad je tada napustio i velik broj vojnika i časnika s obiteljima, a to ga je na način grad gospodarski osla-

bilo. No Križevčane je ipak mnogo više pogodilo što je poslije preseljena i njihova slavna i povijesna županija te nazvana Bjelovarsko-križevačkom.

Ukidanje pavlinskog i franjevačkog reda 1786. nepovoljno je utjecalo na razvoj grada, ponajprije zbog gašenja pavlinske gimnazije. Ipak 1791. se doseljava grkokatolički biskup, a s njim i sestre bazilijanke. Oni na uporabu dobivaju napušteni franjevački samostan. U to se vrijeme u Križevcima gradi mnogo crkava.

Tijekom 19. st. Križevci doživljavaju brojne promjene. Grad se mijenja i izgledom jer su srušene stare gradske zidine i ostaci tvrđava. Dobiva izgled modernog naselja čemu pridonosi i urbanistički plan iz 1861. Ulice se popločavaju, izrađuju se šetnice, a znatan je i porast stanovništva koje od 1199 stanovnika povećava do 1910. na 4886. Raste i broj Židova koji preuzimaju trgovinu i aktivno sudjeluju u gospodarskom životu, a 1895. podižu i sinagogu.

Posebno jača gospodarstvo. U gradu postoji pivnica, dvije tiskare, pivovara, paromlin, nekoliko hotela ili svratišta, a osniva se i štedionica. Otvaranje Gospodarskog i šumarskog učilišta 10. listopada 1860., prvog takve vrste na jugoistoku Evrope, u mnogome je pridonijelo napretku poljoprivrede, ne samo u Križevcima, već u čitavoj sjevernoj Hrvatskoj. Nedaleko grada prošla je 1870. i željeznica, na putu od Budimpešte preko Zagreba do Rijeke.



Današnja panorama Križevaca



Dvorac obitelji Kiepach u Križevcima, srušen 1945.

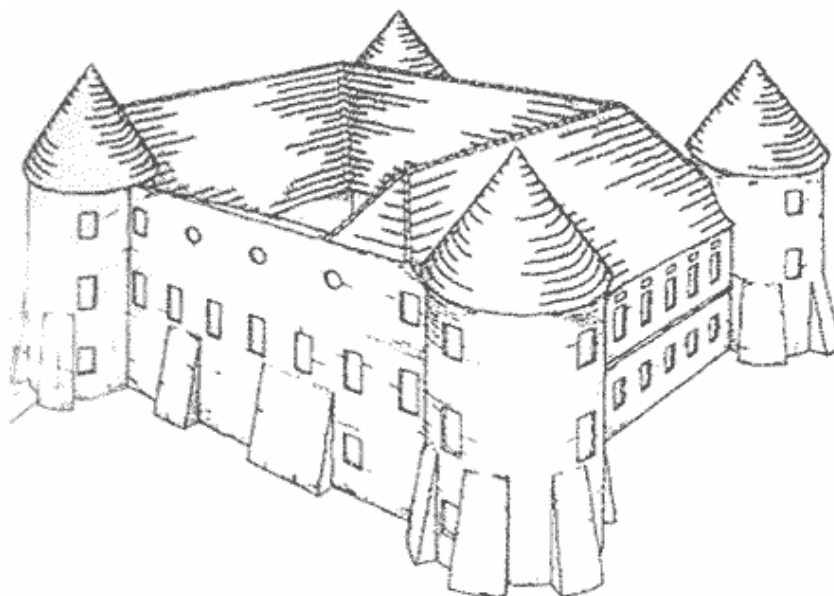
Za grad je važan događaj bio osnivanje Ilirske čitaonice. U gradu djeluje i privatna glazbena škola, pjevačko društvo *Zvono*, a poslije i *Slavuj* koji okuplja slušatelje Gospodarskog učilišta.

Valja reći da je početkom 20. st. u Križevcima iskazano veliko zanimanje za tehničke inovacije i napredak. Ponajprije se to odnosi na Marcela pl. Kiepackog koji je 1911. u Parizu i Londonu zaštitio svoje izume dinamita i električnog daljinskog kompasa. No taj je izumitelj nesretne sudbine umro uoči Prvog svjetskog rata i danas je gotovo potpuno zaboravljen.

Danas su Križevci gradić od desetak tisuća stanovnika i jedno su od sjedišta Koprivničko-križevačke županije. To je grad solidnog gospodarstva baziranog ponajprije na prehrambenoj industriji, ali i grad koji se sve više okreće turizmu, temeljenom na bogatoj i slavnoj prošlosti i raznovrsnim običajima (*Spravišća, Statuti...*). Iako su u 19. st. sve utvrde temeljito uklonjene, ipak se još mogu uočiti tragovi u blizini crkve Sv. Križa, najslavnije i najstarije križevačke građevine.

Čini se da je ovom lijepom gradu, s uređenim pročeljima i s mnoštvom

parkova, sudbina odnosila vrlo prevrtljivo. Jer jedan od najslavnijih gradova iz hrvatske prošlosti danas se doimlje pomalo pospano. Čini se da su tome pridonijeli isti razlozi – prometni. Dobra je prometna povezanost dala Križevcima u početku odlučan poticaj, baš kao što ga je zaobilaznje suvremenih magistralnih prometnica značajno zakočilo u daljnjem razvoju.



Rekonstrukcija izgleda dvorca i utvrde Gušćerovec

No slična je i teža sudbina zadesila i neka druga slavna mjesta u okolici. Gušćerovec je danas skromno selo nadomak Križevaca i na prometnici prema Gornjoj Rijeci. Tu slučajnog putnika ništa ne može privući osim lijepa krajolika. Upućeni znatiželjnici pokušat će neuspješno potražiti mjesto gdje je nekad bio veliki renesansno-barokni dvorac. Pretpostavlja se da se nalazilo pokraj mjesnog potoka. To je bilo sjedište vlastelinstva Gušćerovec, a u 19. st. i vlastelinstva Veliki Kalnik. Dvorac je bio kaštel iz 15. st. koji je poslije pregrađen, a temeljito je i do kraja srušen 1914. godine.

Obitelj Gušćer (Kustyer de Szent Ernő) dala je ime i vlastelinstvu i dvorcu. Inače taj je relativno mali posjed u vlasništvu obitelji Kustyer od 1370. do 1467. Posjed se najprije spominje kao Irinej (prema istoimenoj crkvi), koja je nakon obnove od turskih razaranja posvećena sv. Antunu opatu. Kao vlasnici su se izredale mnoge plemićke obitelji. Najprije su to bili Ivan i njegov brat iz Korotne, Horvati iz Litve, Ivan Đulaj, Ljudevit Pekri, udovica Boškaj, Ivan Pekri i Ivan Gezthy, Franjo Gezthy i Franjo Ore-



Jedna od rijetkih sačuvanih slika Guščerovca

hoczy. Udajom Guščerovec prelazi u vlasništvo obitelji Keglević, potom Patačić i Sermage. Posljednji je vlasnik bio barun Ljudevit Ožegović, carski i kraljevski komornik, ali i poznati slikar. Neke se njegove slike čuvaju u okolnim crkvama, a naslikao je i dvorac Guščerovec koji je sada u seoskoj crkvi Sv. Antuna. On je 1910. rasparcelizirao posjed i prodao ga seljacima.

Obitelj Kustyer je u 15. st. izgradila kaštel koji je krajem 16. i početkom 17. st. dograđen i uklopljen u dvorac tipa Wasserburg, okružen grabama napunjenim vodom. Bio je to jednokatni četverokrilni dvorac (30 x 33m) s unutrašnjim dvorištem. Bio je pravi primjer renesansno-baroknog dvorca jednostavno oblikovanih pročelja. A svakom su uglu bile okrugle ugaone kule koje su služile u obrambene svrhe. Jednostavni su podupirači na pročeljima vjerojatno bili dodani naknadno zbog stabilnosti. Dvorac je imao tridesetak prostorija od čega je jedna polovica imala stambenu, a druga gospodarsku funkciju. Sačuvani su tek rijetki crteži i fotografije.

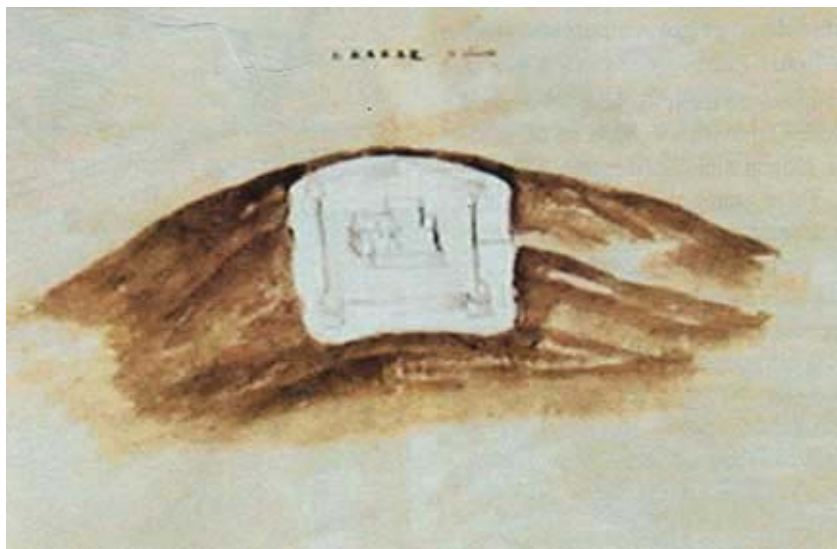
Od preostalih brojnih utvrda u ovom kraju, od onih koje nisu bile okupirane od Turaka, ali od kojih u pravilu ipak nije ništa sačuvano, odlučili smo se za Gradec zato što je u njegovoj blizini bilo nekoliko važnih bitaka i što se mjesto utvrde može prepoznati po kasnije izgrađenom dvorcu.

Gradec je malo selo 6 km sjeveroistočno od Vrbovca, na brežuljku iznad

željezničke postaje i ceste Zagreb – Bjelovar. Tu je stoljećima bilo sjedište zagrebačkih biskupa. Kao feudalni posjed prvi se put spominje 1292., a župa i crkva Sv. Petra 1325. U spisima naselje nosi ime Gorica (Goricha). Nakon što je krajem 15. st. usred malog trgovišta izgrađen srednjovjekovni utvrđeni feudalni dvorac naziva se Gradec (Gerecz, Gradecz).

Vlastelinstvo Gradec spominje se u 15. i 16. st. kada u njoj živi nekoliko plemićkih obitelji, ali im se trag gubi s turskim pustošenjima. Kada su Turci 1552. uništili i spalili Dubravu, sjedište feudalnoga posjeda zagrebačkih biskupa, Gradec je postao novim sjedištem. Na imanju se proizvodilo građevno i gorivo drvo, pšenica, raž, ječam, zob, cikorija i vino.

No prihodi su znatno smanjeni nakon ukidanja kmetstva 1848., a agrarnom reformom nakon Prvoga svjetskog rata posjed je i znatno smanjen. Od 1923. zemlja se prodaje seljacima, a 1926. na dražbi je prodan i nadbiskupski dvorac u Gradecu. Kupila ga je Elizabeta Horvat, žena povjesničara dr. Rudolfa Horvata. Prikupljenim novcem od prodaje Gradeca i drugih crkvenih posjeda izgrađeno je dječjačko sjemenište na Šalati te stambeni sklop (nazvan *Vatikan* koji



Stari crtež utvrde Gradec



Dvorac Gradec snimljen prije nekoliko godina

Crkva sada potražuje) na mjestu biskupskoga vrta u Vlaškoj ulici u Zagrebu. Posljednji vlasnici su do 1945. bili su braća Hrnčić, unuci Elizabete i Rudolfa Horvata.

Kada je Gradec 1552. postao sjedištem posjeda zagrebačkoga biskupa izgrađena je utvrda sa stalnom posadom, s kaštelanom, vratarima i osam vojnika. Kako je to bilo premalo za obranu od Turaka, za gradečku su se obranu brinuli i Hrvatski sabor i kralj. Tako je 1555. u utvrdi bilo 50 konjanika i 39 pješaka, a 1577. 130 haramija. U razdoblju od 1557. do 1588. Hrvatski sabor je nekoliko puta raspravljao o popravku trošne tvrđave

u Gradecu, koja je zajedno s utvrdoma u Križevcima, Sv. Petru Čvrstecu, Sv. Ivanu Žabnu, Topolovcu i Cirkveni trebala odigrati značajnu ulogu u obrani Hrvatske od Turaka. U drugoj polovici 16. st. bilo je nekoliko sukoba s Turcima pokraj Gradeca (1552., 1565. i 1591.). Nakon što su u 1552. osvojili Čazmu i Dubravu, turske su snage su prodrle do Gradeca i Vrbovca i zarobile mnogo ljudi, ali Gradec nisu osvojili. Zahvaljujući nabujaloj rijeci Glogovnici Turci su se 1565. spasili zarobljeništva kada su s topovima i 1500 vojnika napali Gradec, a njemu pritekli u pomoć konjanici iz utvrda u Cirkve-

ni i Ivanić Gradu. Nakon što je 1591. spalio utvrdu u Božjakovini, Hasanpaša je pustošio vlastelinstva Rakovec, Vrbovec i Sveta Helena, ali je kod Gradeca bio poražen od hrvatske vojske.

Biskupska je utvrda u Gradecu služila obrani do kraja 17. st. kada su Turci konačno istjerani iz Slavonije. U izvješću s posjeta 1679. zagrebačkoga kanonika Stjepana Nedelka gradečkoj župi zabilježen je i izgled utvrde. Bila je okružena bedemima i grabama ispunjenim vodom. Unutar bedema četvrtastoga oblika bile su kule na uglovima i u njima su stanovali vojnici, a u ostalom se prostoru nalazio dvorac, župna crkva Sv. Petra i Pavla te gospodarske zgrade. Iznad kamenoga vinskog podruma nalazio se drveni dvorac koji je 1755. bio izgorio u seljačkoj buni, ali je bio obnovljen.

U 18. st. gradečka je utvrda bila i dalje u vojnoj uporabi pa su zgrade u njoj postale pretijesne. Stoga je biskup Maksimilijan Vrhovac 1822. izgradio sadašnji zidani dvorac. Zagrebački su ga biskupi i nadbiskupi koristili najčešće tijekom ljetnih mjeseci. U dvorcu je neko vrijeme bilo sirotište i djevojačka škola.

Branko Nadilo

